

MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHİ VE SÖZVARLIĞI ÜZERİNE*

Prof. Dr. Mehmet ÖLMEZ

Yıldız Teknik Üniversitesi

[Türkiye]

0. *Monghol-un niu'ça to[b]ça'an* “Moğolların Gizli Tarihi”¹, Moğol tarihi ve dili hakkında bilinen en eski eser olarak kabul edilmektedir. Çingiz Kağan’ın ölümünden sonra tamamlanan eser bilinen nüshalarına göre Çin yazısıyla Moğolca olarak yazılmış, Moğolca metnin hemen yanına da yine Çince karakterlerle sözcüklerin çevirileri verilmiştir. Çingiz ve Moğol tarihini ele alan eser Çin’deki ilk Moğol hanedanının adı ile de anılmaktadır (元朝 *yuán cháo* “Yuan Hanedanı”). Batı’da 1872’den beri tanınan eserin 1940’tan beri bütünlüklü, tam çevirileri vardır.² Eser ve içeriği ile ilgili ayrıntılı bilgiler SHM ve MGT’de yer almaktadır. Ben burada söz konusu eserin Türk dilleri ile olan ilişkisine değineceğim.

Avrupalı seyyahların Doğu’ya ve Sibirya’ya yaptıkları seyahatlerinde o bölgedeki diller her zaman ilgilerini çekmiş ve onlar doğu dillerini, özel olarak da Moğol ve Türk dillerini çeşitli biçimlerde birbirleriyle karşılaştırmışlardır. Bu en eski karşılaştırma listelerinden birini Strahlenberg’in eserinde buluruz.³ O dönemden bu yana Asya dilleriyle ilgilenenler bu iki dil ailesini, Türk ve Moğol dillerini 1950’lere değin çeşitli boyutlarda karşılaştırmışlardır. Bu çalışmalar 1950’lerden sonra bir ölçüde azalsa, yavaşlarsa da bugün halâ sürmektedir. Özellikle 1990’lardan sonra “Altayistik” çalışmaları yeniden hareketlenmiştir.⁴ Sir G. Clauson’un söz konusu dillerin akrabalığı görüşlerine temelli olarak karşı çıkan iki çalışmasını burada özellikle anmak gerekir.⁵ Altay dillerinin akrabalığı konusunu ele alan yakın zamanda yayımlanmış etimolojik içerikli sözlüğün, S. Starostin, A. Dybo ve O. Mudrak’ın yayımladıkları *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*’in (Leiden: E. J. Brill, 2003) ayrıntılı eleştirisi için A. Vovin ve M. Stachowski’nin kaynaklar kısmında anılan çalışmalarına bakılabilir.

* “*Cengiz Han ve Oğullarının İcraatlarının Türk Dünyasındaki Akisleri Sempozyumu*, 7-8 Aralık 2006, İstanbul” adlı toplantıda okunan bildirinin metnidir. Bu sebeple de konuyla ilgili 2007 yılı sonrasına ait kaynaklar bu çalışmada değerlendirilmemiştir.

¹ Genellikle *mongol* olarak verilen bu sözcüğü ve eserin tam adını Igor de Rachewiltz’in yeni çalışmasına göre aktarıyorum (SHM, s. XXIII).

² Bk. SHM, s. LXXI ve devamı.

³ Bk. Strahlenberg, kaynaklarda anılan çalışması.

⁴ Altayistğin amacını, kapsamını dil çerçevesinde ele alan kısa ve özlü yazı için bk. T. Tekin 1976.

⁵ “The Case Against the Altaic Theory” ve *Studies Turkish and Mongolian languages*.

Her iki dil ailesi arasındaki akrabalık konusu bir yana, bu dilleri konuşanların aynı coğrafyada benzer hayat tarzlarına sahip olmaları, kimi zaman da aynı devlet çatısı altında bulunmaları ve başka bir çok nedenden dolayı iki dil arasında karşılıklı olarak çok sayıda kelime alış veriş gerçekleşmiştir. Bu karşılıklı alış verişler bilinen yazılı belgelerden önceye kadar da uzanmaktadır.⁶ Moğol-Yuan dönemi öncesinde Eski Türkçede Moğolca unsur bulunmadığı görüşü için bk. L. Clark 1977 ve Doerfer 1992.

Türk dilleri ile Moğol dillerini sözcük ve ses denklikleri açısından bir karşılaştırmaya tabi tutmak gerekirse, bu çalışma için her iki dile ait en eski, dönemdaş kaynakların kullanılması gerekir. Moğolcaya ait en eski kaynak olan MGT 13. yüzyılın ilk yarısına ait bir eserdir. Moğolca için bu karşılaştırmada MGT kullanılabilir. Türkçe içinse en eski yazıtların sözcük, İpek Yolu bölgesinde bulunan Eski Uygur metnlerinin sözcük ve 13. yüzyıla kadarki metnlerin sözcük kullanılabilir. Bu durumda Eski Uygurca için kapsamlı eserlerden *Altun Yaruk Sudur* (özellikle Berlin fragmanları esas olmak üzere), *Maitrisimit* ve *Xuanzang Biyografisi* kullanılabilir. Yine 13. yüzyıl öncesine ait ilk dönem İslâmî Türkçe metinlerden olan *Kutadgu Bilig* ile *Dîvânu Lugâti't-Türk*'ün sözcük da bu karşılaştırmaya katılmalıdır.

Ben bu karşılaştırmada MGT için Haenisch'in metni ile sözlüğünü, buna ilâve olarak Moğolca uzmanlarının yeni yayınlarını dikkate aldım. Buna göre Eski ve Orta Türkçe metinlerin dili MGT ile sözlüksel açıdan karşılaştırıldığında dört başlık karşımıza çıkar: 1. Türk dillerinden Moğolcaya geçen sözcükler; 2. Her iki dildeki ortak alıntılar; 3. Moğolcadan Türk dillerine geri gelen Türk soylu sözcükler; 4. Moğolcadan Türk dillerine geçen Moğol soylu sözcükler.⁷ Konuyla ilgili Türkçe bir çalışmadan bahsetmek gerekirse, T. Gülensoy'un "Moğolların Gizli Tarihi"ndeki Türkçe Kelimeler Üzerine Bir Deneme Başlıklı" yayını anmak gerekir (*Türkoloji Dergisi*, c. V/1, 1973: 93-135).

1. Türkçeden Moğolcaya Giren Sözcükler:

MGT'de Eski Türkçeden geçmiş bulunan çok sayıda sözcük karşımıza çıkar. Bu sözcüklerden sadece *a* maddesinde yer alan ikisi şunlardır:

ayıl 營 ying "Lager, Jurtenlager" (MNT II: 11)

Sözcük ET'de *agıl* biçimiyle ve "büyük ve küçük baş hayvanların barınağı" anlamıyla görülmektedir. Clauson'a göre sözcük *DLT* ile *KB*'den önce Eski Uygurca metinlerde de görülür. Örneğin Clauson'un 8. yy. olarak gösterdiği *Irk Bitig* ile 9. yy. olarak gösterdiği Runik harfli Uygur yazıtı Süci'de *agıl* birer kez geçer: *agılın da yılın bolzun* "ağılında hayvanların (hayvan sürün) olsun", ayrıca *Irk Bitig*'de *agılum on yılın sansız erti* "on ağılım, sayısız (da) sürüm vardı" örneğinde görülür (47. *Irk*). *Uigurisches Wörterbuch*'ta ise Buddhist Uygur metinlerinden *Xuanzang Biyografisi*'nden örnek verilir: *agıldaki toñuz* "ağıldaki domuz" *UigWb* 63b; burada verilen örneğe Yuan dönemi, Moğol dönemi Uygurca metinlerden de örnek ilâve edebiliriz (bk. AY III, açıklama 172. 17). Sözcük, günümüz Türk dil ve

⁶ Bu konuda bk. Clauson 1962, s. 211 ve ötesi, Schönig 2003, s. 403 ve ötesi.

⁷ Moğolcadan Türk dillerine geçen sözcükleri ele alan çeşitli çalışmalar için bk. Schönig 2000.

diyalektlerinde “ağıl” anlamının dışında “yurt, keçe çadır” anlamına, “köy; oba, bir kaç çadırdan oluşan oba” anlamlarına varan bir çeşitlilik göstermektedir. Geçmişten günümüze görüldüğü yerler için bk. UigWb 63a; BuddhUig II 297b; Leksika 492-493; sözcük daha ilk dönemlerden itibaren Moğolcada Türkçeden ödünçleme olarak görülür: *ayıl* Doerfer, TMEN § 50; Clauson ED 83b.

GT’in İngilizceye yapılan açıklamalı yeni çevirisinde ise Mo. *ayıl*’in esas olarak “arabaları ve hayvanlarıyla birlikte küçük göçebe yerleşimi, veya bir kaç (keçe) çadırdan oluşan yerleşim”, hatta “aile” olduğu kaydedilir (Rachewiltz 2006: 375, § 81).

ET’den Moğolcaya geçmiş sözcükler arasında anabileceğimiz diğer sözcük ise

ayuhu 怕 *pa* “fürchten, erschrecken” (MNT II: 11) eylemidir.

Eski Türk yazıtlarında *anıg* “fena, kötü” biçimiyle görülen sözcüğün eylem gövdesi yazıtlarda *-t-* ettirgenlik ekiyle *anıt-* “korkutmak, tehdit etmek” şeklinde görülür (Kül Tegin, Güney yüzü 5, 7; Bilge Kağan, Kuzey yüzü 4, 5; Bilge Kağan, Doğu yüzü 41); Uygurca ve sonrası dönemde ise sözcük *anıg* ve yaygın olarak da *ayıg* biçiminde görülür. Clauson sözcüğe Orta Türkçe sonrası için örnek vermez (ED 182 a-b); Uygurca için bk. UigWb 5 301a-303b *ayıg* “unglück, Elend, Übel, Schaden; unglücklich, elend; sündhaft, böse”. Dolayısıyla Clauson’a göre günümüz Türk dillerinde ET *anıg* sözünün izi görülmez. Oysa sözcük Yakutçada, tam da Yakutçanın ses gelişimine uygun olarak *ayu* şeklinde görülür: Yak. *anú* ‘günah’ (YakRS 35 I 1), Dolg. *anú* ~ *anú* ‘günah’ (DW 34), *ayu* ‘iyi ruh; cennet’ (DW 30).

Sözcüğe günümüz Moğol dillerinin üçünden örnek vermek istiyorum: Hal. *ayx* “korkmak, ürkmek, çekinmek” WMoD 26 b, Bur. *ayxa* BurRS 38a, Kalm. *äxa* KWb 25b. Orta Moğolca *ayu-* eylemi, ET *anıt-* biçimini de göz önünde tutarsak AT için eylemin kökünü **an-* biçiminde tasarlamamız için yeterlidir.⁸

2. Geri Ödünçlemeler:

Bilindiği gibi, bir dile ait kelimeler bazen seyahate çıkarak bir başka dile geçmekte, çıktığı seyahatten biraz da değişerek kendi diline ödünçleme olarak geri dönmektedir. Buna en güzel örnek ise ET *ulus* “şehir; ülke” sözünün Moğolcaya geçerek coğrafi bir adlandırma değil de siyasî bir adlandırmaya dönüşüp *ulus* “halk” anlamında kullanılması ve aynı biçim ve anlamla tekrar Türk dillerine girmesidir (Clauson 152b, Schöning 2000: 183). Bu gruba giren sözcüklere yine *a* maddesinden bir kaç örnek vermekle yetineceğim.

ayta 馬騮 *mashan* ‘Wallach, Pferd’ (MNT II: 3), ET *at*; **aytaçin** [ahtacin] ‘Pferdehüter, Pferdepfleger’; **aytala-qu** [ahtalaqu] ‘reiten, rittlings sitzen’ = ET *at* “at” bk. ED 33a *at* 2, TMEN § 413. Mo. *-kt-* ~ *-gt-* = GT *-t* ses denklikleri için bk. Tekin 1977: 36-38, Ölmez “asra-” 2007. Altayistlerce iki dil ailesinin akrabalığı için örnek gösterilen bu gruptaki sözcükler, çok öncelere giden, ilk dönem ödünçlemelerdir: AT **agta* >> Mo. **ayta* > GT *ayta*, AT **agta* >> ET *at*; Türk

⁸ Bu noktada ET sözcüklerin Moğolcada çoğunlukla bir ünlü ilavesiyle görüldüğünü hatırlamak gerekir, ET *kök* ~ Mo. *köke* gibi. Bu durumda olası en eski Türkçe **an-* eylemi de Moğolcada bir ünlü ilavesiyle *ayu-* biçiminde görülür.

dillerindeki *ahta*, *ahta* vb. şekiller için bak. Sevortyan [I] s. 77-78; ayrıca Mo. *ahta*, *acira*-, *acirga* türünden ilk dönem ödünçleme terimi için krş. ED 47b: *adgır*.

acira-qu [ajirahu] 回去 *huiqu* ‘heimkehren’, 散 *san* ‘sich trennen’, 散歸 *sangui* ‘sich trennen und heimkehren’ (MNT II: 4) = ET *adır*- “ayırmak” ED 66 b-67a.

acirga [ajirha] ‘Hengst’ 兒馬 *erma* (MNT II: 4) = ET *adgır* “aygır” ED 47 b, TMEN § 648.

Son iki sözcük için bk. W. Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*, I, Sanktpeterburg 1893; s. 510: *açira*- ve *açırğa*.

3. Ortak alıntılar:

Gizli tarihin söz hazinesinde yukarıda andığımız ortak öğeler dışında her iki dil için de ödünçleme olan, komşu dillere, eski Ortaasya dillerine veya uzak bölgelere ait kültürel ödünçlemeler görülmür:

darhan [darqan] 自在 *zizai* ‘frei, unabhängig’ (MNT II: 32) = ET *tarqan*, *tarxan* “ünvan, yüksek bir ünvan” Tekin 1995: 110a; ayrıntı için bk. ED 539 b-540a, TMEN § 879 (s. 460-474).

debter 冊 *ce* ‘heft, Register, Buch’ (MNT II: 34) << Yunanca *διφθερα*, *τεφτερι* Beekes 2010: 341 “prepared skin, hide, leather” = GT *defter*, asıl anlamı “meşin, deri” olan sözcükle ilgili olarak bk. Meyer 39, Tietze 2002: 575a.

gungju ‘Prinzessin’ < Çin. *gongzhu* 公主 (MNT II: 52) = ET *kunçuy* “prensens”, *kunçuy* için bk. Tekin 1995: 106 b; Ölmez 1996: 142.

4. Moğolcadan Türkçeye Geçen Sözcükler:

Moğolcadan Türk dillerine 1200 yıllarından yani Moğol hakimiyetinin yayılmasından itibaren yoğun bir şekilde sözcük akışı olmuştur. Bu akış doğrudan olduğu gibi dolaylı da olmuştur. Bu tür sözcük akışı Kırgızca, Altayca, Tuvaca, Yakutça gibi dillerde daha yoğun görülürken, Çağatay ve Kıpçak grubu dillerde, yukarıda anılan dillere göre daha az görülmektedir. Oğuz grubu Türk dillerinde, esas olarak Batı Oğuzcasında ve Anadolu’da Moğolca sözcük oranı, sayısı çok aşağılara düşmektedir. Yakutça, Sibiry grubu Türk dilleri, Volga bölgesi ve Batı Oğuzcasındaki Moğolca alıntılar ayrıntılı olarak incelenmiştir.⁹ Aşağıda bugünkü Türk dillerinde çeşitli biçimlerde karşımıza çıkan, MGT’ne kadar uzanan Moğolca sözcüklerin bir kısmı yer almaktadır.¹⁰

⁹ Bu konuda sırasıyla bk. Eren, Kałużynski, Rassadin, Tatarintsev; Türkiye’de de başta O.N. Tuna, olmak üzere Türkçedeki Moğolca ödünçlemeler üzerine çeşitli çalışmalar yayımlanmıştır, bk. O. F. Sertkaya 2007’de anılan kaynaklar.

¹⁰ Bu listeye yukarıda 2. başlık altında yer alması gerektiğini düşündüğüm ve bir yolla kökeni Eski Türkçeye kadar uzanan Orta Moğolca *asara*- ‘besorgen’ (MNT II: 9), *çida*- ‘können’ (MNT II: 27), *sura*- ‘fragen’ (MNT II: 137), *uçıra*- ‘begeggen, treffen’ (MNT II: 157) vb. gibi örnekler alınmamıştır.

ayimak [**ayimah** ‘(Volks-) Stamm’] 部落 *buluo* (MNT II: 11), TT *oymak*, Mo. *obaq* ve *aymaq* sözlerinin etkisiyle ortaya çıkmış olabilir, bk. Schöning 2000: 144. Tarihî metinlerden Çağataycada karşımıza çıkan sözcük bugün Başk., Kklp., Kırg., Alt., Tuv., Özb., Hak. ve Yakutçada çeşitli biçimlerde görülür. Schöning, GT *oymak* sözü Moğol döneminden önce görülmediği için sözcüğün Moğolcanın etkisiyle ortaya çıkmış olması gerektiğini düşünüyor (Schöning 2000: 144).

boro'an [**boro'an** ‘Schneestrum’] 風雪 *fengxue* (MNT II: 19), Lessing “yağmur” 121b, Kalm. “kötü hava, kar ve yağmurla karışık fırtına” Ramstedt 51b; Çağ., Başk., Tat., Kklp., Nog., Kmk., Karç-Balk., Yuyg., Özb., Kırg., Hak., Tuv., Türkm. *bo:ran* ~ *boragan*, Az., Gag., Tü. *boran*, bk. Schöning 2000: 75 ve ötesi.

küregen [**guregan**, **gurege(n)** ‘Schwiegersohn, Eidam’] 壻女 *nuxu* (MNT II: 52), Hal., Kzk. (*kör-* eyleminin etkisiyle de *körgön*), Türkm. Az., Osm. (ve Anadolu Ağızları), “güvey, damat” karşılığındaki söz için bk. Schöning 2000: 129-130, Li 312.

kaburga [**habirha** ‘Rippe(n)’], 肋扇 *leishan* (MNT II: 54), Lessing 898 a, Türkçe *eyegü* sözünün yerine özellikle Anadolu’da Moğolca biçim yaygınlaşmıştır, ayrıntı için bk. Sertkaya 271, Schöning 2000: 147-148.

kara-ku, **kara'ul** [**harahu** ‘ausschauen, spähen’; **hara'ul** ‘Späher. Patrouille’] *kara-ku*: 望見 *wangjian*; *kara'ul* 哨 *shao*, 哨望(的) *shaowang(de)*, 出哨的 *chushaode* (MNT II: 60); ayrıntılar Clauson’da yer alır: “F **kara-** ‘to look at’, exactly syn. w. **bak-**. This common Mong. V., noted as early as xiii (*Haenisch* 60), is first noted in Turkish in Çağ., *San.* 268r. 21, with the alternatives **karaş-/karala-**, and s.i.a.m.l.g. except SW. There is no reason to suppose that it is a native Turkish word and the base of **1 karak**. **Karap**, translated ‘looking at him’, was read by *R* in *USp.* 97, 3, but is certainly one of several mistranscriptions in this text. The supposed occurrence in Kom. (*R II* 142) rests on a misreading by Kuun of the entry of **karı:-**, q.v.” (ED 645b); “gözetlemek, gözlemlemek” vb. anlamlardaki *kara-* eyleminden gelişen bu şekiller için ayrıca bk. Schöning 2000: *qara'ul* 152.

casa, **casag**; **casa-ku**; **casal** [**jasa** > **jasah**, **jasah** ‘Gesetz, Ordnung, Verornung’; **jasahu** ‘in Ordnung bringen, zurechtmachen, ordnen’; **jasal** ‘Ordnung’]; *casag*: 法度 *fadu*, 軍法 *junfa*; *casa-ku*: 整治 *zhengzhi*; *casal*: 法度 *fadu* (MNT II: 86, 87); Mo. *casa-* “yönetmek, idare etmek, yasamak” için bk. L 1039 a-b. = Clauson 974 a: “F **yasa-** ‘to construct, arrange, set in order’, and the like is a Mong. V. which did not appear in Turkish until late xiii or xiv. It is first noted in xiii (?) *Tef.* 147, and is also listed in Çağ. xv ff. *San.* 331r. 2 and Kıp. xv *Tuh.* 25b. 7.”; Clauson, yeri gelmişken, bir dönem Eski Türk Yazıtları’nda yanlış olarak *yasa-r* okunan eylemin de *ay-sar* olarak düzeltilmesi gerektiğini, dolayısıyla runik harfli Türk yazıtlarında Mo. *yasa-* eyleminin görülmediğini belirtir (974 a); Schöning 2000: 108 ve ötesi (*casa-* 108-109, *casag* 109-112).

cebe [**jebe** ‘Kriegsgerät’; kämpfen’] 器械 *qixie* (MNT II: 88); *çemzek* “cephane, silah, kurşun ve barut yedeği, stok” L Mo. *cemseg*, *cebseg* “silah, cepthane; alet”, Hal. *zebseg* 1045a, 1042a, Tü. *cebe*, *cephane* (< *cebe*); Sertkaya 270, Schöning 2000: 113, Ölmez 2007: 116.

maḡlay [manglai ‘Stirn’] 額 *e*, 額顱 *elu* (MNT II: 107); Lessing 527 a, Çağataycadan beri Ortaasya Türk dillerinde “alın” için kullanılan *maḡlay* Batı Oğuzcasında görülmez, bk. Schönig 2000: 134, TMEN § 369.

maral [maral ‘Hirschkuh’], 鹿 *lu*, 母 *mu* (MNT II: 108); L 529a, TMEN § 360; Türkçede *-e-* ile hanım adı olarak *Meral* biçiminde de görülen sözcük için bk. Schönig 2000: 135.

mören [muren ‘Fluß, Strom’] 河 *he* (MNT II: 112); sözcük tarihî metinlerde ancak 13 veya 14. yy. sonrasına ait olduğu düşünülen Oğuz Kağan Destanı’nda karşımıza çıkar, bk. *ögüz* “ırmak” maddesinin içerisinde: “**köp mürenler köp ögüzler bar erdi** ‘there were many streams (Mong. l.-w.) and rivers’ Oğ. 20” Clauson 120a; *osuğ* içerisinde: “**anuğ saçı müren osuğı teg** ‘her hair (flowed down her back) like a river’ (Mong. l.-w.) Oğ. 76” Clauson 245a; *taluy* içerisinde: “**munda itil müren degen bir dalay bar érdi** ‘here there was a large body of water called “the river (Mong. l.-w.) Volga”’ Oğ. 157”, Clauson 502a-b; *teriğ* içerisinde: “**teriğ** (? *d-*) **müren** ‘a deep river’ (Mong. l.-w.) Oğ. 175”, Clauson 551a-b.

narın [narin ‘fein, genau’], 細 *xi* (MNT II: 114); L 566a, Batı Oğuzcasında görülen Mo. *narın* sözünün Anadolu’da kullanılan ve /a/ ile telaffuz edilen biçimi Farsça aracılığıyla Türkçeye geçmiş olmalıdır. Azeri Türkçesindeki *narın* biçimi ise doğrudan Moğolcaya dayanıyor olmalıdır. Türkçedeki kullanım Farsçanın ses yapısına göre /nârin/ iken Azeri Türkçesindeki kullanım /narın/’dır. Bu görüşün ayrıntısı için esas olarak bk. Schönig 2000: 139.

ölke [olke ‘Vorderseite des Berges’, **olkede** ‘vor dem Berge’ 山前 *shanqian*, çoğulu **olkes** 山下 *shanxia*] (MNT II: 123); L *ölge* “dağın güneş alan yüzü” 633b; GT’te sözcük esas olarak “dağın ön yüzü” olarak geçer, Türkçedeki (Türkiye Türkçesi) /ü/ ile *ülke* şeklinde kullanılan sözcük dil devrimi sonrası canlandırılmış, kullanıma sokulmuş biçimlendendir, bk. Schönig 2000: 145-146; Schönig’in yer verdiği Hakasça *ülgü* biçimini ilk ve son hecedeki /ü/ seslerinden dolayı ET *ülgü* sözüne bağlamak daha yerinde olacaktır, krş. Clauson 142b: **ülgü**: (1) as N.Ac. ‘measuring, weighing’; (2) as Conc. N. ‘weighing machine, pair of scales’; presumably Dev. N. fr. ***ül-**, since it cannot either morphologically or semantically be derived fr. **üle**:-. S.i.a.m.l.g. except SE, with a wide range of meanings, usually ‘model, pattern’, in such applications as ‘boot-last’; TMEN § 539.

öskü [osgu ‘wachsen’], 長 *chang/zhang* (MNT II: 128): “büyümek, yetişmek” anlamındaki fiil için bk. Clauson: “F **ös-** ‘to grow’ a common Mong. verb (*Haenisch* 128, *Kow.* 514) which s.i.a.m.l.g. as a Mong. l.-l., and is earlier noted as below. In the only two passages in which it has been read in Uyğ. viii ff. Bud. it is clearly an error (...) **Çağ.** XV ff **ös-** *ma’luf şudan wa ‘adat kardan* ‘to be accustomed to (something)’ *San.* 74v. 24 (quotn., an erroneous translation derived from a misinterpretation of the quotn. **tuğğan ösgeñ yerim** ‘the place where I was born and grew up’ not ‘to which I am accustomed’): **Kom.** xiv ‘to grow, increase in size’ **ös-** *CCG; Gr.* 184 (quotn.): **Kıp.** xv **ös-** *tala’a’l-bina awi’l-şacar wa bi-ma’na turubba* ‘of a building or tree, to rise, grow taller; to be brought up’ *Kav.* 9, 6; *şabba wa tâla* ‘to grow, get taller’ (**uzan-** and) **ös-** *Tuh.* 21b. II; a.o. 24a. I: **Osm.** xvii **ös-** ‘to grow up’ *TTS I* 749 (*üs-*)” ED 241a-b.

şölen [şulen ‘Suppe’], 湯 *tang* (MNT II: 143); L *şilü(n)* 708 a, Moğolcada esas olarak “çorba” anlamıyla görülen sözcük Anadolu’da “ziyafet” anlamıyla yaygınlaşmıştır, bk. Schöniig 2000: 172.

Yukarıdaki örnekler Göttingen Üniversitesi’nde 1994 yaz döneminin sonunda sunmuş olduğum Moğolca yan dal tamamlama çalışmamdan alınmış olup müteveffa hocam Gerhard Doerfer’in huzurunda sunulmuştur. 1994’ten 2010 yılına değin konuyu çeşitli yönleriyle tamamlayan önemli çalışmalar yayımlanmıştır. Bu çalışmalara yukarıda ayrıntısıyla yer verilememişse de söz konusu çalışmalardan kısa göndermelerle yararlanılmıştır.

Kısaltmalar ve Kaynaklar

AT: Ana Türkçe (Proto-Turkic)

AY III: → Ölmez 1991

BEEKES, R.S.P., 2010, *Etymological Dictionary of Greek*, I-II, Brill.

BuddhUig II: *Budhistische Uigurica aus der Yüan-Zeit*, Şinasi TEKİN, Budapest 1980.

BurRS: K. M. ÇEREMISOV, *Buryatsko-russkiy slovar*, Moskva 1973.

CLARK, Larry, “Mongol Elements in Old Turkic?”, *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 75, 1977: 110–68.

CLAUSON, Sir Gerard, “The Case Against the Altaic Theory”, *Central Asiatic Journal*, 2, 1956: 181–187.

—, *Turkish and Mongolian Studies*, London 1962.

—, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.

DOERFER, Gerhard, “Bemerkungen zu Talât Tekins “Orhon Yazıtları””, *Türk Dilleri Araştırmaları* 1992, 1992: 5–17.

DW: *Dolganischer Wortschatz*, Marek STACHOWSKI, Kraków 1993.

ED: Clauson 1972

EREN, H., 1950–51: “Sibirya Türk Dillerinde Moğol Unsurları”, *Türk Dili-Belleten*, Seri III, 14–16: 35–43.

ET: Eski Türkçe (Old Turkic)

GMT: *Moğolların Gizli Tarihi*, I, Tercüme, Ahmet TEMİR, Ankara 1948.

GT: Genel Türkçe (Common Turkic)

Kalm. → Ramstedt

KALUŻYNSKI, S., *Mongolische Elemente in der jakutischen Sprache*, Warszawa 1962.

LESSING, F. D., 1960: *Mongolian English Dictionary*, Los Angeles

Leksika: *Sravnitel’no-istoričeskaya grammatika tyurkskih yazıkov*. *Leksika*, Moskva 2001.

MEYER, Gustav, *Türkische Studien. Die griechischen und romanischen Bestandteile im Wortschatze des Osmanisch-Türkischen*. Mit einem Geleitwort und einem Index herausgegeben von Mehmet ÖLMEZ, Ankara 1998.

Menggu mishi cihui xuanshi, Eerdengtai, Wuyundalai, Asalatu, Neimenggu renmin chubansha, Huhehaote 1980.

MNT I: *Manghol un Niuca Tobca’an (Yüan-ch’ao pi-shi)*. *Die Geheime Geschichte der Mongolen*, Teil I: Text, Erich HAENISCH, Leipzig 1937.

MNT II: *Manghol un Niuca Tobca’an (Yüan-ch’ao pi-shi)*, *Die Geheime Geschichte der Mongolen*, Teil II: Wörterbuch, Erich HAENISCH, Leipzig 1939.

MNT III: *Die Geheime Geschichte der Mongolen*, erstmalig übersetzt und erläutert von Erich HAENISCH, zweite verbesserte Auflage, Leipzig 1948.

Moğolların mahfi tarihi, tercüme qilğuçı: Erkin ŞERİP, Şincaj helik neşriyati, 1999.

ÖLMEZ, Mehmet, *Altun Yaruk III. Kitap (= 5. Bölüm)*, Ankara 1991.

- , “Chinesische Lehnwörter in uigurischer Xuanzang-Biographie (II) (Uygurca Xuanzang-Biyografisindeki Çince Alıntılar. II)”, *Türk Dilleri Araştırmaları* 6 (1996): 131-166.
- , *Tuwinischer Wortschatz / Tuvacanın Sözcüğü*, Wiesbaden 2007.
- , “On Mongolian *asara-* “to nourish” and Turkish *aşa-* “to eat” From Middle Mongolian to Modern Turkic Languages”, *TDA*, 17, 2007, 237-247.
- POPPE, Nicholas, *Introduction to Mongolian Comparative Studies*, Helsinki 1955.
- DE RACHEWILTZ, Igor & Volker RYBATZKI, with the collaboration of Hung CHIN-FU, *Introduction to Altaic Philology. Turkic, Mongolian, Manchu*, Brill 2010.
- RAMSTEDT, G. J., *Kalmükisches Wörterbuch*, Helsinki ²1976.
- RASSADIN, V. İ., *Mongolo-buryatskiye zaimstvovaniya v sibirskih tyurkskih yazıkah*, Moskva 1980.
- SCHÖNIG, Claus, *Mongolische Lehnwörter im Westghusischen*, Wiesbaden 2000.
- , “Turco-Mongolic Relations”, *The Mongolic Languages*, yay. Juha JANHUNEN, London and New York 2003: 403-419.
- SERTKAYA, Osman Fikri, “Mongolian Words and Forms in Chagatay Turkish (Eastern Turki) and Turkey Turkish (Western Turki)”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten* 1987, 1992: 265-280.
- , (2007 ?) “Dede Korkut Hikâyelerinde Askerlikle İlgili Moğolca Kelimeler Üzerine”, *Cengiz Han ve Oğullarının İcraatlarının Türk Dünyasındaki Akisleri, İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Sabancı Müzesi, Emirgân/İstanbul*, 7 Aralık 2006.
- SEVORTYAN, E. V., *Etimologičeskiy slovar' tyurkskih yazıkov, Obşçetyurkskiye i mejtyurkskiye osnovi na glasniye*, Moskva 1974.
- SHM: *The Secret History of the Mongols, A Mongolian Epic Chronicle of the Philological Commentary*, I-II, Igor DE RACHEWILTZ, Brill: Leiden-Boston 2004 (2. baskı 2006).
- STACHOWSKI, Marek, “Turkologische Anmerkungen zum altaischen etymologischen Wörterbuch”, *Studia, Etymologica Cracoviensia*, 10, 2005: 227-246.
- STRAHLENBERG, Philip Johann von, *An Historico-Geographical Description of the North and Eastern Parts of Europe and Asia; but more particularly of Russia, Siberia, and Great Tartary; Both in their Ancient and Modern state: together with An entire New Polyglot-Table of the Dialects of 32 Tartarian Nations: and a Vocabulary of the Kalmuck-Mungalian Tongue. As also, a Large and Accurate Map of those Countries; and Variety of Cuts, representing Asiatick-Scythian Antiquities*. London 1738.
- TATARİNTSEV, B. İ., *Mongolskoye yazıkovoye vliyaniye na tuvinskuyu leksiku*, Kızıl 1976.
- TEKİN, Talat, “Altay Dilleri Teorisi”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 1976: 119-130.
- , “Ön Türkçede Ünsüz Yitimi”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten* 1977, 1977: 35-51.
- , *Orhon Yazıtları, Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*, İstanbul 1995.
- TIETZE, Andreas, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı I (A-E)*: İstanbul-Wien: 2002.
- TMEN: *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, Gerhard DOERFER, I-IV, Wiesbaden 1963-1975.
- TUNA, Osman Nedim., “Osmanlıcada Moğolca ödünç kelimeler”, *Türkiyat Mecmuası*, 17, 1972: 209-250.
- , “Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler”, *Türkiyat Mecmuası*, 18, 1976: 281-314.
- UigWb: *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*, 1-6, Klaus RÖHRBORN, Wiesbaden 1977-1998.
- VOVIN, Alexander, “The End of the Altaic Controversy”, *Central Asiatic Journal*, 49.1: 71-132, 2005
- WMoD: *Wörterbuch Mongolisch-Deutsch*, Hans-Peter VIETZE, unter Mitarbeit von Klaus KOPPE, Gabriele NAGY und Tumenbajaryn DASCHZEDEN, Leipzig 1988.
- YakRS: *Yakutsko-russkiy slovar'*, P. A. SLEPTSOV, Moskva 1972.